

Болгарське коріння Володимира Святославовича | Збруч

1

Про родову пов'язаність київської династії з правителями Болгарії йдеться вже давно. Ще у XIX столітті виникла гіпотеза про походження з Балкан баби Хрестителя Руси, княгині Ольги¹.

Чорне море та дельта Дунаю на мапі Д.Кантеллі (1684)

2

Інтригує припущення

Основні відомості про наших перших князів є в «Повісті временних літ» (далі – ПВЛ). У своїй найдавнішій частині ця пам'ятка здебільшого легендарна, багато початкових сторінок нашої історії навмисно проігноровано (про них знаємо з зарубіжних джерел та європейського епосу), інші ж сфальсифіковано².

За ПВЛ, Ольга (від скандинавського Helga; в християнстві – Єлена. – І.М.) походила з російського Пскова: року 6411 (903) «*Игореви възрастьшю. и хожаше по Сѡлзѣ и слушше его. и прививедоша ему жену ѿ Плескова. именем Сѡльгу*»³. У ростовському т. зв. Типографському літописі збереглось унікальне продовження цього речення: «*Нъцыи же глаголють, яко Олгова дчи бѣ Ольга*»⁴. Правдивість такої [філіації](#) підтверджує, зокрема, давня скандинавська практика називати дочок батьковим іменем. Так, в Ісландії X століття зафіксовані приклади надання донькам якихось Helgi імені на честь батька – Гельґа Гельґадоттір⁵.

Основою для виникнення болгарської гіпотези насамперед стала фраза Нового Владімірського літописця (рукопис 1560 р.), що Олег „*Игоря же жени в Болгарех. Поят за него княжну именем Олгу, и бысть мудра велми*“⁶. На думку російських прибічників такого погляду, згадане у ПВЛ місце перебування Ольги це не російський Псков, а [болгарська столиця Плиска](#)⁷. Болгарська гіпотеза, зокрема, пояснювала причини балканської експансії Святослава Ігоревича та встановлення ним у місті Переяславці в 967–971 рр. Резиденції, а також копіювання серед руських князів таких болгарських імен, як Володимир та Борис.

Згодом її розвинув болгарський письменник Стиліян Чилінгіров⁸, ґрунтуючись на згадці про якусь Єлену у маргіналії Євангелія з італійського міста Чівідале. На полях книги у 867 р. тамтешній монах уписав латиною імена членів сім'ї [болгарського князя Бориса-Михаїла](#) та двох його знатних боярів, Сондока та Петра: „...*З Болгарії, той хто перший прибув у цей монастир, ім'я йому Сондок, його дружина Анна, і батько Іоан, і матір його*

3

Марія, і син його Михаїл, і другий син Велегнєв, і дочка його Богоміла, і друга Каля, і третя Мар[та, і четверта] Єлена, і п'ята Марія, і його друга дружина Собєслава“⁹.

Лише на підставі збігу антропонімів Чилінгіров витворив такий родовід княгині: Ольга-Єлена нібито доводилась донькою сестри [болгарського царя Симеона](#), одруженої з болгарським можновладцем Сондоком. Але проти його реальності говорить несумісність дат: наша княгиня на час смерті у 969 році не могла мати більше 110 років.

В Інтернеті присутні версії про те, що Ольга доводилась донькою болгарському правителю князеві Владіміру Расате (889–893) чи його братові цареві Симеону (893–927)¹⁰. На жаль, література, на яку посилаються дописувачі, мені недоступна.

Було висунуто й припущення про походження Ольги з [добруджанського](#) міста Тутракана, розташованого в пониззі Дунаю, біля болгарської Сілістри (Доростолу, захопленого Святославом 969 року)¹¹. Підставою для нього послужив фрагмент московського літописця XVII століття: «*женися кн[я]з Игорь Рюриковичъ в Плескове поня собѣ кн[я]жну именем шлгу дщер тарокана князя половецкова*»¹². Попри фантастичність згадки про половців, які з'явилися на півдні Русі лише в середині XI ст., в основі цього повідомлення могла лежати якась реальна звістка. За це говорить титул „таркан“, який у давніх болгар носили особи з найближчого оточення правителя¹³.

Що ж відомо про пращурів династії київських правителів?

Родове дерево Хрестителя Руси

Із ПВЛ знаємо, що Володимир доводився сином київському князеві Святославу Ігоревичу та Малуші.

Аналіз інших джерел дає підстави стверджувати, що матір князя була донькою міжнародного купця Калуші Мала, який походив з відомого чеського граду Лібіце¹⁴. Згодом він перебрався на Волинь, де при трансєвропейському торговому тракці Булгар – Регенсбург мав села Калусів та Будятичі (тут народився його внук Володимир)¹⁵.

4

Дідом по батькові Володимира був київський правитель Ігор (†945, судячи з імені, варяг). За ПВЛ він доводився сином Рюрику. Цей легендарний засновник Новгородського князівства мав реального прототипа, [данського володаря Фризії Рорика Ютландського](#) († між 873 та 882 р.)¹⁶, який здійснив загарбницький похід на землі давньої України та залишив там свого намісника¹⁷. Виходячи з хронологічних розрахунків, Ігор міг бути лише правнуком цього данця.

Походив київський князь із ще не закорінених на наших землях варягів, бо став приймаком у родині руського правителя Олега. Адже у 920-х рр. київський престол посідав [Олеговий син Дір](#)¹⁸, а згодом прикиївський Вишгород тримала Ігорева дружина Ольга як посаг.

Низка нововиявлених непрямих даних, зокрема, український епос, дають право припустити, що Ігорів тесть сидів у розташованому на кордоні Волині та Галичини городі Пліснеську, батьківщині княгині Ольги¹⁹.

Правдоподібно, дідом нашого Олега/ Гельгі був данський правитель Гельгі, якого шведи позбавили престолу близько 893 року²⁰. Вже його син і батько Олега – Аскольд I²¹ – одружився у Великій Моравії. На це натякають моравські сюжети біографії Олега. Його епічний тезка – [Ілля Моровлянин \(Ілля Муромець російських билин\)](#) – судячи з прізвиська мав якесь відношення до тих країв. Згідно з родинною традицією моравського роду Жеротинів²², руський князь Гельгі певний час панував у тамтешньому Велеграді. Тобто, реальний варяг Олег мав для цього якісь юридичні / родинні підстави.

Підкріплюють моравсько-чеський «слід» і наші топоніми. Одним з найбільших городів українського Підгір'я є Перемишль, назва якого пов'язана з чеською династією Пржемислідів. Прикиївським маєтком княгині Ольги був Вишгород, назва якого тотожна частині Праги – Вишеграду. І на території Ольжиних же володінь відоме поселення Гостомель, названий, очевидно, на честь князя Гостомисла, пращура згаданої чеської династії (про нього, як далекого предка княгині говориться в російських літописах новгородської традиції²³).

5

Будимир

Виходячи з наведеного родоводу, болгарська кров могла влитись до наших найдавніших правителів лише через шлюб князя Олега. Відсутність прямих джерельних свідчень про це частково компенсується відомостями європейського фольклору.

Серед російських билин, в основі яких лежить давній український епос, є цикл про битви Іллі Муромця з поляницею та їхнім сином (*“из западных стран, из Золотой Орды”*)²⁴. Останній говорив про себе таке: *“Я сын сиверской страны да Золотой Орды, да есть девицы Сиверяничны”*²⁵. В дійсності йшлося, правдоподібно, про конфлікт князя Олега з його невідомою за іменем дружиною, донькою приднайського сиверянського правителя Будимира, та їхнім сином Аскольдом²⁶.

У [“Описі міст і територій з північної сторони Дунаю” «Географа Баварського»](#) (860-і рр.) поряд з нашим племенем *Улиців (Unlizi)*, згадані *Sebbirozi* (северичі). У IX–XI ст. ці сіверяни займали правобережжя Дунаю в Добруджі та Лудогорії (до 1950 року *Deliorman*, тюркською – «Скажений ліс») ²⁷.

Правдоподібно, саме вони ще наприкінці XVI ст. згадані полемістом Іваном Вишенським серед всіх православних народів: *”греци, арапи, сьверани, серби, болгаре, словяне, арабанаши* (албанці – І.М.), *мултяне* (румуні – І.М.), *богданци* (молдовани – І.М.), *москва і наша русь”* ²⁸.

А хто ж правив у сіверян, тобто хто міг бути тестем нашого князя ?

Арабський письменник ал-Масуді у 940-х рр. (на підставі зібраної у 920-х рр. інформації) розповідав, що невдовзі після 300 року хіджри, тобто після 912/913 рр. нашої ери, великий загін русів пограбував володіння хорезмшаха на побережжі Каспійського моря. При їх поверненні мусульмани-гвардійці хозарського кагана, мстячи за смерть своїх одновірців, вщент розбили ці війська ²⁹.

6

Правдоподібно, протягом декількох століть епічної історії ця реальна подія набрала зовсім іншого вигляду, хоч і зберегла певні елементи, відсутні у першому повідомленні ³⁰. За твердженнями арабського вченого перелому XI та XII століть ал-Марвазі та перського автора XIII ст. Мухамеда ал-Ауфі, у 300 р. х. русь нібито відступила від мусульманства, стала християнами. Зміна віри призвела до того, що її покинула військова фортуна. Аби цьому зарадити, вони направили послів до Хорезму ³¹. Нібито за допомогою хорезмшаха народ цей повернувся до мусульманства. Можливо, повідомлення ал-Марвазі й ал-Ауфі, якщо відкинути їх конфесійну тенденційність, вказують на християнізацію якоїсь частини руси в ті часи.

Марвазі так характеризує володаря русів: *«У них независимый царь, который называет сам себя и титулуется буладмир, как называют царя тюрков хакан, а царя болгар – б.т.л.ту»* ³². Ал-Ауфі говорить про *«царя, правившего вполне самостоятельно и носившего титул буладмира, как туркестанский царь носит титул хакана, болгарский – титул владаваца»* ³³. Вважаючи, що ім'я володаря в пізніших східних авторів перетворилося на титул правителя, Агатангел Кримським висловив гіпотезу, що цей слов'янський антропонім трансформувался, через звукову близькість, у слово, яке складалось з перських / тюркських слів *“булад”* (криця) й *“емір”* (князь) чи *“демір”* (залізо) ³⁴. На його думку, йшлося тут про Володимира (Святославовича). Однак проти цього припущення говорить дата події – 912/913 роки, коли наш князь навіть ще не народився.

До реального імені правителя значно ближче стоїть антропонім Будмир / Будимир, досить популярний протягом віків серед південних слов'ян та чехів ³⁵.

7

Збережені руські літописи не знають князя Будимира. Його існування підтверджує слов'янська епічна традиція. У 1574 році київський зем'янин Філон Кміта, нарікаючи на бездіяльність центральної влади Речі Посполитої в справі укріплення кордону з Московією, бідкався: *“Приїдець час, коли будеть надоби Ілїи Муравленина і Соловія Будимировича. Приїдець час, коли будеть служеб наших потреба”*³⁶. Тобто, в ті часи ще існував український лицарський епос, в якому ці особи виступали оборонцями земель Київської держави. У своїй оригінальній формі він не дійшов до наших часів, лише фрагменти, трансформувались, збереглися у билинах вже про двох різних осіб: закордонного купця з міста Ледена *«славнова гостя богатова, молода Соловья сына Будимировича»*³⁷ та Соловія Розбійника, якого переміг у бою Ілля Муромець³⁸. Попри те, що в билинах другий із Соловіїв негативний герой, у російській народній традиції він виступає як *«сильний богатыр»* (напис на деревориті XVIII ст.). В одній билині йдеться про *«Соловья разбойника Будимировича»*³⁹.

В епосі Соловій Розбійник присутній тільки разом з Іллею Муромцем; поряд з ним же Соловій Будимирович названий і Филоном Кмітою. Це може говорити на користь того, що їх історичні прототипи були сучасниками. Як встановлено, прототип билинних Іллі Муромця та Вольги, як і літописного князя Олега – це [варяг Гельґа, який загинув 941/942 р. у прикаспійському місті Берді](#), у досить поважному віці⁴⁰. Тобто відомий богатыр Соловій, син якогось Будимира, жив у I половині X століття. Така гіпотеза узгоджується із 300 р. х., вказаною східним джерелом датою правління Будимира⁴¹.

8

Підтвердженням існування останнього є також легендарний хорватський Літопис Попа Дуклянина (створений між 1160 та 1180 роками). Тут, зокрема, йдеться про першого (вигаданого) коронованого правителя держави Будіміра, з ініціативи якого нібито св. Кирило (Костянтин) хрестив хорватів і сербів. Тобто він також був активно заангажований у релігійних справах, як і згаданий арабами правитель Будимир. Серед найближчих нащадків Будіміра бачимо братів Владіміра та Разбівоя⁴². Друге ім'я – унікальне в слов'янській антропонімії – фіксує первісну форму прізвища сина реального князя Будимира. З нього в народній традиції і витворився билинний антропонім Розбійник⁴³.

Ім'я героя Будимир згодом в європейському фольклорі перетворилося у такі відомі географічні назви як Буда, Будим, Будимле. Вони фігурують у легендах про завоювання міста задля перебуваючої там королювни. Попри властиве народній традиції порівняння здобуття фортеці / міста з завоюванням жінки⁴⁴, у цих пам'ятках присутній і прикметник «білий», на означення імені героїні, її батька чи навіть

поселення або держави.

Так, у сербській народній пісні “*свети Илија*” їде одружуватися з Білою Марією, донькою короля Будима града ⁴⁵. Є білоруська пісня, в якій герой намагається викликати на поєдинок Білого Царя, що жив на “*іншому березі Дуная*”. І не відступився від свого доти, поки Білий Цар не віддав йому “*красну панну*” ⁴⁶.

В Україні відомо багато варіантів пісні про молодця, який оточив місто, щоб «*царя звоювати, царівну узять*» ⁴⁷. Молодець знімав облогу лише тоді, коли йому приводили «*царську дочку*» / «*гречну панну*» ⁴⁸.

В її болгарському варіанті присутній кінь, що дихає вогнем і підпалює місто Будинград ⁴⁹.

Білий цар «Голубиної книги»

У цьому зв'язку потрібно навести цікавий фрагмент “Голубиної книги”, невеликих за об'ємом народних духовних віршів, присвячених початку та кінцеві світа ⁵⁰. Складені вони на підставі низки апокрифічних творів та «Бе-

9

сиди Єрусалимської» ⁵¹; у формі запитань руського князя Володимира до старозавітного царя Давида. Вважається, що первісна редакція виникла на переломі XV та XVI ст. на півночі Росії. Але сучасні дослідники проігнорували резонне зауваження Михайла Грушевського, що в пам'ятці згадується культивована кліром Десятинної церкви легенда про підводну церкву св. Климентія [у Херсонесі]. «*Сей епізод Голубиної Книги служить одним із найбільш проречистих свідощтв її зв'язку з передтатарським Києвом*» ⁵².

Зокрема цар Давид розтлумачив Володимирі таке питання: “*У нас Белый царь над царями царь. / Почему Белый царь над царями царь? – Он принял, царь, веру хрещёную, / Хрещёную, православную, / Он и верует единой Троицы, / Единой Троицы, неразделимая:/...*». Інший список цього варіанту містить дещо змінений текст: «*...Он принял веру крещёную, / Крещёную, богомольную, / Он стоит, стоит он за домъ Пресвятыя Богородицы* ⁵³. / *Все орды к нему приклонилися. / И все языцы ему покорилися...*» ⁵⁴.

Вбачати тут в Білому Цареві Ісуса Христа чи московського правителя немає підстав. Адже тут йдеться про царя, який “*прийняв віру хрещену*”. Перший її створив, другий успадкував від попередників? Зрозуміло, що термін “цар” у «Голубиній книзі» – пізніший ⁵⁵, він замінив в пам'ятках слово “князь”. Тобто, тут йдеться про когось із перших руських князів-християн.

У зв'язку з цим для нас є цікавою наступна обставина. У болгарському фольклорі присутній образ «білого Дуная» («*бгълъ Дунавъ*» зі святою, животворною водою) ⁵⁶. Крім того, «*древнейшее значение эпитета «белый» в славянских языках может быть определено как «святой», «сакральный-чистый», «благой» и отражено в реконструируемой из свидетельств Гельмольда и топонимических данных оппозиции Белбог – Чернбог*» ⁵⁷.

Правдоподібно, слово «білий» означає «християнський» та має генетичний зв'язок ще з кельтсько-скандинавською традицією. В деяких давніх кельтських мовах воно «*имеет также значение «блаженный, святой»*

и нередко употребляется по отношению к Христу..., святым ... «белый Феникс» и множеству понятий религиозной сферы..., «белое мученичество Фаустина, ... «белая победа Валентина»⁵⁸. В свою чергу вислів *Hvítakrist* («Білий Христос») двічі (II пол. X ст. та близько 1031 р.) «встречается в скальдической поэзии, относящейся к первоначальной эпохе исландского и норвежского христианства... Также это выражение несколько раз попадает в сагах о королях-миссионерах Олаве Трюгвассоне и Олаве Святом и их современниках»⁵⁹. Для нас важливою є та обставина, що відомо про перебування згаданих правителів на Русі.

В ірландських «Анналах Чотирьох магістрів» (компіляція 1632–1636 рр.) при розповіді про події 849 року в Дубліні фігурують дві групи варягів (данців) – білі та чорні люди (*albi hospites, nigri hospites*)⁶⁰. А легенди північнонімецької землі Шлезвіг-Гольштейн Білим Королем називають Ольгера Данського (прообразом якого був наш князь Олег)⁶¹.

У Голубиній книзі анонімний правитель величається як «царь над царями царь». У християн це є одним із титулів Ісуса Христа. Так його іменують у I посланні Тимофію – «єдиний Володар, Цар царів і Владика владик» (6:15); у Книзі Одкровення – «Владика над владиками і Цар над царями» (17:14), «Цар царів і Володар володарів» (19:16).

Відповідником терміну «цар царів» у монголів і тюрків був «хан ханів»/ «хакан» / «каган» і означав верховного правителя. Вожді варягів, які осіли на наших землях, запозичили його від хазар. Бертинські аннали під 839 р. згадують «народ, який називається рос, їхній король називається *chacanus*». У 871 р. такий титул уживали руси-скандинави та хозари, хоч і його не визнавав імператор франків Людовік II. Він тоді наполягав, що «хаганом же ми називаємо государя аварів, а не хозар чи норманів, а правитель болгар називається не государем, а королем чи володарем» (*Chaganum vero nos prelatum Avarum, non Gazanorum aut Nortmannorum nuncupari repperimus, neque principem Vulgarum, sed regem, vel dominum Vulgarum*)⁶². До цього ж часу належить і згадка східних авторів про правителя «Острова русів»: «... У

них є цар, який називається хакан русів». Каганами титулувалися правителі Київської держави Володимир Святославович та його син Ярослав Мудрий у «Слові про закон та благодать» (близько 1049)⁶³, Святослав Ярославович – у написі на стіні київської церкви святої Софії, тмутороканський князь Олег Святославович – у «Слові о полку Ігоревім» (після 1185 р.).

Таким чином, на основі прямих і опосередкованих даних можна стверджувати про панування на Подунав'ї у 912/913 рр. слов'янського за походженням «білого» / християнського князя Будимира, який мав сина Разбівоя та доньку, яка одружилась з варягом Олегом.

З Дунаєм безпосередньо пов'язує нашого князя / Іллю Муромця білоруська казка «Праз Ильпюшку»⁶⁴. Герой пішов розчищати землі під поле («лядо сечь») і вирваними дерева «загаціў тым лесам раку Дунай... Тады разлілася тая рака і пашла по ўсіх старанах, хацела увесь свет атапіць – крэпка загаціў» [алюзія до реального щорічного розливу води в дельті Дунаю]⁶⁵.

Судячи з назви та локальної традиції, столицею Білого Будимира могло бути місто Белене на березі Дунаю (в середньовіччі – Дунайград). Тут існував унікальний звичай, пов'язаний із царем, «царем

виноградної лози»⁶⁶.

Де ж перебували руси Будимира?

Ал-Масуді у 940-х рр. перед згадкою про похід варягів у 300 р. х. на Каспій, так їх характеризує. «Русы – многочисленныя народы, имеющие отдельные виды. У них есть вид, называемый Луда'ана. Они самые многочисленные, посещают для торговли страну Андалусию, Италию, Константинополь и хазар»⁶⁷.

Луда'ана згадані в «Описі градів і земель на північ від Дунаю» Географа Баварського (860-і рр.) в групі варягів, які були панівної верствою у частині слов'янських племен і творили торговельні корпорації, об'єднані за місцем походження: [Ruzzi](#), [Forsderen Liudi](#), [Fresiti](#), [Serauici](#), [Lucolane](#)⁶⁸. Тут перераховані «руси» (данці з Фризії), «керівні люди»⁶⁹, фризи (головні посередники в торгівлі між Північною Європою та Середземномор'ям), сера-

12

вичі (від «торгове місце»), луколяни (жили у пониззі Дніпра у т. зв. Лукомор'ї⁷⁰). Слідами перебування останніх двох груп в Італії є поселення *Seravezza* (згадка 952 р.) та *Lucolena* (згадка 989 р.)⁷¹; билинна традиція про трирічну службу Іллі Муромця (епічного прототипу князя Олега) в італійського короля⁷².

У деяких грецьких джерелах тогочасні варяги-данці з Фризії іменувалися «русамі-дромітами з роду франків»⁷³.

За східними джерелами 920-х років, в основі яких на думку дослідників лежить т. зв. Анонімна записка 870–890-х років, згадані три державні утворення руси на давньоукраїнських землях – Куявія, Славія й Артанія.

Перше з них – це Київщина, друге, як доказав Юрій Диба – Волинь⁷⁴. Назва Славія походить від столиці Слав'ятина / городка Словенського⁷⁵, вочевидь, заснованого мігрантами з якоїсь болгарської Славинії. Натомість видуманий автором ПВЛ⁷⁶ термін «словени» запозичений від нов'городського Славенського кінця, заселеного, як тепер встановлено⁷⁷, переселенцями з Волині. Такий етнонім потрібний був пронов'городському літописцю для доказу відвічної «слов'янськості» північних земель Київської держави.

В Артанії, на мою думку, слід вбачати землі пізнішої Буковини та Галичини. Саме тут археологи виявили близько сотні великих, укріплених валами городищ, збудованих, правдоподібно, в IX ст. для оборони від набігів угорців з Леведії⁷⁸. Серед них Пліснеське городище мало 160 га, Стільське – 250 га⁷⁹. На мою думку, саме їх імпазантні розміри вразили перших варягів (данців) на наших землях. Тому вони й назвали нововідкритий для них край *Garðaríki* / країна укріплень, від давньоскандинавського *garðr* (огорожа, паркан, укріплення)⁸⁰. Потім ця назва поширилась на всю Київську державу. Таким чином з данського топоніму Ґардар, правдоподібно, і виникла назва Артанія східних авторів.

13

Отже, первісна Русь кінця IX ст. – це давня територія України від Чернігова до Карпат. Так вона окреслюється і східнослов'янськими літописами XII–XIII століть⁸¹. На початку XIV ст. такою ж було Руське королівство Юрія Львовича зі столицею у Львові та катедрою [Київсько-Галицького митрополита Петра Ратенського](#)⁸². Тоді ж Галицько-Волинська держава у грецьких церковних джерелах іменувалась

Малою Руссю, тобто, первинною, головною. Богдан Хмельницький також вбачав східні кордини Української держави на Сіверщині, західні – при р. Віслі ⁸³.

Але виглядає, що землі Будимира не входили до жодної із трьох названих «русей». За Ал-Ауфі, Будимир як «*туркестанский царь носит титул хакана, болгарский – титул владаваца*» ⁸⁴, тобто, підпорядкована йому земля розташовувалась на стику хозарського та болгарського світів.

Пов'язаність Будимира з Хозарією підтверджує і відтопонімічна легенда з російської Вологодчини, в якій збереглись перелицьовані друзки київського епосу (спалення Ольгою Іскоростеня, т. зв. Корсунської легенди та передання про чудотворне джерело у Будятичах, батьківщині св. Володимира). У с. Чуді, біля Череповця у ХІХ ст. розповідали про трьох братів-струмків Казіміра, **Казаря** та **Будимира** ⁸⁵.

В арабському географічному творі ібн-Русте (903–925 рр.), вказано місце проживання варягів. «*Что касается русов, то они – на острове, окруженном озером. Остров, на котором они живут, протяженностью три дня пути, покрыт лесами и болотами, нездоров и сыр до того, что стоит только человеку ступить ногой на землю, как она трясется из-за обилия в ней влаги. У них есть царь, называемый хакан-рус. Они нападают на славян, подъезжают к ним на кораблях, высаживаются и забирают их в плен, везут в Хазаран и Булкар и там продают*» ⁸⁶.

Серед істориків панують різні думки щодо знаходження цього острова: північ Русі, прибалтійські території, південь Русі чи землі поблизу її південних кордонів ⁸⁷. Зі всіх спроб його локалізації найвірогіднішою, на мою думку, є гіпотеза Баріса Рибакова, яку підтверджує це дослідження.

14

Російський археолог бачив «Острів русів» в частині «*северной Добруджи (термин XIV в.), ограниченную с запада коленом Дуная, текущем здесь в северном направлении, с севера – гирлами Дуная, с востока – Черным морем, а с юга – Черноводскими озерами и древним Траяновым валом*» ⁸⁸. На думку дослідника, «*формально область в низовьях Дуная принадлежала в IX–X вв. Болгарии, но фактически она, очевидно, сохраняла известную независимость и была зачастую дружески расположена к Руси*» ⁸⁹.

"Острів русів" за Б.Рибаківим.

Баріс Рибаків ⁹⁰ ототожнив з «Островом русів» «дунайців», відомих з ПВЛ ⁹¹ та Ніканівського літопису

⁹². У першому випадку вони згадані при розповіді про прибуття легендарного Кия «*къ Дунаєви. и възлюбѣ мѣсто. и сруби городокъ малъ. и хоташе състи с родомъ своимъ. и не даша єму близъ живуции. єже и доннѣ нарѣчють Дунаици. городище Киевѣць. Києви же пришедшю въ свои городъ Києвъ. ту и сконча животъ свои. и брата єго Щекъ и Хоривъ. и сестра ихъ Лыбѣдъ ту скончашася*». У другій пам'ятці присутня унікальна вставка до легенди про запрошення до Новґарада правителів, «*или отъ Казаръ, или отъ Полянъ, или отъ Дунайчевъ, или отъ Варягъ*».

15

До виникнення назви «Острів русів», можливо, спричинився і невеликий Білий острів (тепер – Зміїний), розташований навпроти дельти Дунаю. Його вікінги, напевно, захопили насамперед. Згідно зі своєю військовою тактикою, варяги по всій Європі окупували острови навпроти гирл великих рік. Вони ставали операційними пунктами, звідки відбувались їхні набіги; там же нормани згромаджували награбоване ⁹³. Острів Білий був знаний ще в античному світі завдяки відомому храму Ахіллеса. Свою назву він отримав через білизну стін храму та трьох монументальних будівель, викладених білим мармуром ⁹⁴.

Дельта Дунаю й острів Білий на авґсбурзькій мапі 1740 року

На підставі наведених даних можна стверджувати, що наш князь Олег взяв за дружину доньку Будимира, правителя болгарської землі сіверян, яка межувала з варязьким «Островом русів». Таким чином, утворилось болгарсько-варязьке державне утворення у Нижньому Подунав'ї, існування якого на початку 910-х років засвідчене східними джерелами. Болгарські кордони доходили тоді до Дністра, де важливе значення відігравало ще античне поселення Тірас, відоме пізніше як Білгород ⁹⁵. А на території «*между Днепром и Днестром установилась “демилитаризированная” зона между Болгарией и Хазарией, ничья земля, в которой до сих пор не открыто ни одного стационарного поселения от VII до XI в.*» ⁹⁶.

16

Земля сіверян мала дуже ранні зв'язки із нашими землями. Тут є давнє місто з промовистою назвою Русе. Біля нього розташований Червен, переселенці з якого, правдоподібно, заснували аналогічне за назвою місто на нашому Волинському Побужжі, поблизу [міста Володимира \(первісна назва якого була Новгород\)](#) ⁹⁷. По сусідству з болгарським Червеном також була давня фортеця Новград ⁹⁸.

Після падіння Першого Болгарського царства у 1018 року території северів та „Острова русів“ увійшли до складу Візантії. Наприкінці століття нормани, які служили імператорові, заснували тут „Нову Англію“ ⁹⁹. Правдоподібно, формальною підставою для їхнього оселення на Подунав'ї став прецедент –

перебування тут на переломі IX та X ст. данських варягів.

Білому цареві [Будимирові], батькові «поляниці», правдоподібно, ідентичний Білий Полянин українських¹⁰⁰ і російських¹⁰¹ казок про одруження та двобої героїв. Сюжети про битви в полі в цих билинах та казках виникли, вочевидь, від народного тлумачення термінів «полянин» / «поляниця», тобто богатир та діва-войовниця. Насправді ж вони засвідчують місце проживання реальних прототипів героїв на Придунайській рівнині. Тут на землях давніх сіверян є автохтонна болгарська етнографічна група полянців-херцоїв (*полянците, хърцои*)¹⁰². Друга назва виводиться дослідниками від гетського племені харсі, яке в VI–VII ст. закорінилось при Дунаї¹⁰³. Краєзнавці вбачають в ній дослівний переклад на тюрську болгарського слова „полянин“¹⁰⁴ чи похідну форму від імені поганського бога сонця Хорса. В цьому зв'язку згадується болгарське місто Разград (колись *Хръсград*) та правитель Владімір Расате¹⁰⁵, первісна форма імені якого нібито була *Хръсате*¹⁰⁶.

Наведені факти дають право висловити припущення, що практика вживання назви „поляни“ на означення прикиївського племені, яку дослідники вважають фіктивним¹⁰⁷, була запозичена літописцем від неназваних ним придунайських сіверян, яких пізніше представляла болгарська етнографічна група полянців-херцоїв. На думку Валентини Пе-

17

трашенко, «найбільш вірогідною точкою зору ми змушені визнати ту, що виводить назву полян з іншої, не київської території, ймовірно, вона з'явилась з південного заходу разом з Києм між VI–VIII ст.»¹⁰⁸. Дослідниця пов'язує міграцію назви на Подніпров'я з цитованим вище легендарним сюжетом ПВЛ про те, як Киє, Щекові, Хоривові (від Хорс? – І.М.) та їхній сестрі Либіді дунайці не дозволили осісти при Дунаї [на землі сіверян-полян]. На мій погляд, тут об'єднані два хронологічно різні факти. За археологічними даними, близько 680 р. на Київщину з Болгарії дійсно мігрувала якась частина слов'янського населення¹⁰⁹. Літописець, очевидно, знаючи про їхнє переселення з народних переказів, сумістив цю подію з іншою, відтворивши (під видуманими іменами) реальний шлях із Подунав'я до Києва трьох інших чоловіків – князя Олега з його синами Аскольдом II, Діром – та донькою Ольгою.

До слова, Олексій Толочко у цитованій роботі дійшов цінного висновку, що для виправдання експансії 1116 р. Київської держави у Нижньому Придунав'ї було залучено до «Повісті временних літ» русько-грецькі договори X століття. Але автор, виходячи з цього посилу, не зробив далекосяжнішого висновку: саме ці політичні обставини стимулювали створення дунайської теорії походження слов'ян і руських племен у нашому найдавнішому літопису.

Два Володири

У досить розлогому тексті я намагався проаналізувати всі доступні джерела про поріднення нашої династії з болгарською через шлюб князя Олега з донькою придунайського сіверянсько-варязького князя-християнина Білого Будимира. Судячи зі слов'янської форми його імені та правління на Подунав'ї, можна припустити його філіацію з тогочасними династами Болгарії.

18

Відсутність нових даних про особи X століття спонукає до використання непрямих свідчень і спеціальних методів, зокрема, дослідження антропонімів. Важливою складовою континуації родової

традиції тих часів та символом її безперервності було найменування дітей на честь пращурів ¹¹⁰. Серед панівних верств воно відбувалось за усталеною традицією, зокрема, часто в пам'ять близьких і далеких предків; первісток ставав тезкою померлого діда, другий син – батька ¹¹¹. Нерідко вибирали імена для декларування політичних чи територіальних претензій.

В цьому контексті важливою видається підмічена дослідниками обставина, що Хреститель Руси був тезкою Владіміра-Расати, який правив у Болгарії продовж 889–893 років. Зміщений батьком Борисом-Михаїлом за розгульний спосіб життя та намагання повернутись до поганства, він був осліплений і ув'язнений ¹¹². Відомостей про подальшу долю Владіміра нема; не знаємо, чи мав він дітей. Деякі дослідники вважають, що його сином був болгарський принц Іоан (відомий лише за печаткою) ¹¹³.

Гіпотезу про найменування київського княжича на честь предка, болгарського правителя, підтверджує низка посередніх даних.

Володимир народився і отримав своє ім'я на зламі 962/963 років ¹¹⁴. У 968 році *«иде Стѣславъ на Дунаи. на Болъгары. и бившимъся шдопль Стѣславъ Болгаромъ. и взъ городовъ. г. по Дунаю. и съде княжа ту въ Переѣславци. емля дань на Гръцъхъ»* ¹¹⁵. Князь захопив землі сіверян і дунайців, якими ще півстоліття тому управляв його прадід Будимир. Святослав планував у *«Переѣславци в Дунаи»* облаштувати столицю всієї Руської держави ¹¹⁶. За однією з гіпотез, це місто розташовувалось на *«дунавския блатист остров Балта между градовете Чернавода и Хърсово»* ¹¹⁷.

Важливо підкреслити ту обставину, що Святослав назвав свого сина Володимиром ще за 5 років до балканської кампанії. На мою думку, зробив він це на честь свого прапрадіда по материнській лінії, князя Владіміра (очевидно, батька Будимира). Такий акт носив відвертий політично-територіальний підтекст. Крім декларування поріднення з болгарською династією, і тим самим права на панування в цій державі, зятятий поганин Святослав демонстративно вшановував предка, який намагався повернутись від християнства до язичництва.

Підтвердженням такої гіпотези служить низка глухих згадок у європейському епосі про Володимира, пращура київських володарів. Легендарна частина Іоакимівського літопису, окрім Хрестителя Руси, розповідає про його тезку, далекого предка, який нібито панував в Новгороді ¹¹⁸. А героєм [«Тідріксаги»](#) (близько 1250 р.) є володар Великої Руси Вальдемар, рідний брата ярла Іллі ¹¹⁹, епічного двійника нашого князя Олега (†941/942).

Юрій Диба підмітив схожість легендарного сюжету про осліплення Володимира Святославовича у т. зв. [Корсунській легенді](#) та реальної історії про осліплення його тезки Владіміра-Расате ¹²⁰.

Про те що в Русі були епічні пам'ятки про цих правителів свідчить і висловлена в інтернеті думка, що популярний в билинній традиції міфічний епітет нашого князя Володимира – *«Красноє Солнишко»* – це насправді запозичений антропонім болгарського правителя Расате. Нібито його первісною формою було *«Хръсате»* і походила вона від назви поганського бога сонця Хорса ¹²¹. Насправді ж в науковій літературі антропонім Расате виводиться від староболгарського слова *«ръснота»* – правда ¹²². Існує і припущення про виникнення імені правителя з назви міста Рас ¹²³. Попри реальну етимологію цього антропоніму, в народній болгарській традиції він дійсно міг пов'язуватись зі слов'янським язичницьким богом. Тобто, в Київській державі побутовали якись епічні пам'ятки, де фігурували обидва родичі-правителі, болгарський і руський.

Малоймовірно, що вдасться віднайти прямі матеріали про філіацію Володимира-Расати та Будимира, а відтак – і Хрестителя Руси. Але посередні свідчення можуть ще зберігати болгарський і румунський епоси Подунав'я, не залучені до українського наукового обігу.

© Ігор Мицько 23 липня 2015 року **ПРИМІТКИ**

¹ Основні положення цієї публікації були оприлюднені у виступі на науковому семінарії «Десяті «Ольжині читання», який відбувся 24 липня 2015 року у м. Бродах.

² Диба Ю., Мицько І. Про видуманий похід 981 р. князя Володимира на ляхів. – Л., 2014. – С. 1-20. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/28650>; Толочко А. Очерки начальной Руси. – Киев, С.-Петербург, 2015. – С. 20-99.

³ Полное собрание русских летописей. – С.-Петербург, 1908. – Т. 2. – Ствп. 20.

⁴ Полное собрание... – Москва, 2000. – Т. 24. – С. 9.

⁵ Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. – Москва, 2006. – С. 46.

⁶ Тихомиров М.Н. Малоизвестные летописные памятники // Исторический архив. – Москва, 1951. – Кн. 7. – С. 209.

⁷ Найновіший огляд болгарської версії див: Карпов А. Княгиня Ольга. – Москва, 2009. – С. 276-279.

⁸ Ричка В. Княгиня Ольга. – К., 2004. – С. 55. Автор посилається на недоступну для мене публікацію: Чилингиоров С. Какво е дал българинът на другите народи? – София, 1938. – С. 28; Не зміг ознайомитись і з публікацією: Н.Р. Св. Олга българска княгиня. – Зора. – XVIII. – №4820. – 25 юня 1935. – С. 5.

20

⁹ Иванов Й. Българските имена в Чивидалското евангелие // Сборник в чест на проф. Д.Милетич. – София, 1933. – С.633; Гюзелев В. Княз Борис Първи. – София, 1969. – С. 231.

¹⁰ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bg.wikipedia.org/wiki/Олга_Киевска, <http://bit.ly/29uDpK0> та <http://nauka.bg/forum/index.php?showtopic=6955&page=2>

¹¹ Gurga. Болгаро-тмураканский след происхождения кн. Ольги. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitoc.ru/topic/1546-olgutrankan> (коментар від 26.01.2014); [“У 1388 р. в цьому поселенні згадана фортеця „Тарака“ болгарського царя Івана Шишмана“](#).

¹² Халанский М.Г. Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий. – Харьков, 1902. – С.56. (в іншому списку: „поя засебя кн[я]жну Олгу дщерь тмутарахана кн[я]зя половецкаго“ (Там само). У тюркських мовах "Тмутаракан" – це начальник прикордонного підрозділу.

¹³ Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употреблявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и производ. – С. 25. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf. Див. також: – [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: [https://bg.wikipedia.org/wiki/Таркан_\(титла\)Таркан_\(титла\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/Таркан_(титла)Таркан_(титла)).

¹⁴ *Мицько І.* Українсько-чеські зв'язки та історія Підгір'я X–XI ст. // П'яті „Ольжині читання“. Пліснеськ, 7 травня 2010 року. – Львів, Броди, 2011. – С.68; *Дуба Ю.* Батьківщина Святого Володимира. Волинська земля у подіях X століття (Міждисциплінарні нариси ранньої історії України-Руси). – Л., 2014. – С. 38-43.

¹⁵ *Дуба Ю.* Батьківщина... – С. 99-106.

21

¹⁶ *Беляев Т.Н.* Рорик Ютландский и Рюрик начальной летописи // *Seminarium Kondakovianum*. – Prague, 1929. – Т. 3. – Р. 215-270; *А.Н.Кирпичников.* Сказание о призвании варягов. Анализ и возможности источника // Первые скандинавские чтения. – С.-Петербург, 1997. – С. 7-18; *Пчелов Е.В.* Был ли древнерусский Рюрик Рориком Ютландским? // *Вопросы истории*. – 2012. – №10. – С. 97-109.

¹⁷ *Мицько І.* Генеалогічне дерево наших найдавніших правителів. – Л., 2015. – С. 9-12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/33365>. Наявність такого антропоніму серед предків нашої династії засвідчує факт іменування Ростиславом Володимировичем свого сина Рюриком (†1092) (*Литвина А., Успенский Ф.* Выбор. – С. 15-16).

¹⁸ *Мыцько И.* Датское происхождение князя Олега. // Скандинавские древности. Интернет конференция 10–30 сентября 2010. – С. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conference.dansk.ru/content/view/28/39>. Тепер – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B6N5SlwTknpJVGH6ZldHek5LNTQ/edit?pli=1>.

¹⁹ *Мицько І.* Пліснеськ – батьківщина княгині Ольги // Конференція «Ольжині читання». – Пліснеськ, 10 жовтня 2005 року. – [Львів, 2006]. – С. 61-81.

²⁰ *Мыцько И.* Датское происхождение князя Олега. // Скандинавские древности. Интернет конференция 10–30 сентября 2010. – С. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conference.dansk.ru/content/view/28/39>. Тепер – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B6N5SlwTknpJVGH6ZldHek5LNTQ/edit?pli=1>.

²¹ *Мицько І.* Генеалогічне дерево... – С.5.

²² *Мицько І.* Українсько-чеські зв'язки... – С.63-67.

²³ *Дуба Ю.* Батьківщина... – С. 330-333; *Чернецов А.В.* «Кроник Псковский» 1689 г.: легендарная историография и астрологическая доктрина // Факты и знаки. Исследования по семиотике истории. – Москва, С.-Петербург, 2014. – Вып. 3. – С. 125-127.

22

²⁴ *Миллер Вс.* Экскурсы в область русского народного эпоса. Вып. I–VIII. – Москва, 1892. – С. 124-125, 131-136, 147.

²⁵ *Халанский М.* Южнославянское сказание... – Варшава, 1895. – Т. 23.– С.669–670; Там само. – 1895. – Т. 25. – С. 673.

- ²⁶ *Мицько І.* Родовід княгині Ольги за європейським епосом // Другі «Ольжині читання». Пліснеськ–Львів. 14-15 червня 2007 року. – Л., 2007. – С. 23, 25. Землі придунайських сіверян безпосередньо не входили до Золотої Орди, але були з XIII ст. залежні від неї та платили данину (*Коновалова І.Г., Перхавко В.Б.* Древняя Русь и Нижнее Подунавье. – Москва, 2000. – С. 91).
- ²⁷ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://bg.wikipedia.org/wiki/Севери_\(племе\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/Севери_(племе)); *Swoboda W. Sewerin* // Słownik starożytności słowiańskich. – 1975. – Т. 5. – S. 151–152; *Алексеев С. В.* Славянская Европа VII–VIII вв. – Москва, 2007. – С. 435. В спеціальній роботі (*Мильников А.С.* Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы. Этногенетические легенды, догадки, протогипотезы XVI – начала XVIII века. – Петербург, 2000) сіверяни не зафіксовані. Не мав можливості ознайомитись із статтею: *Крамар Е.* За връзките между източното и южното славянско племе „севери” // За връзките за Летопис на дружбата: България и народите на Съветския Съюз през вековете. – София, 1981. – Т. 8. – С. 590-613.
- ²⁸ *Вишенський І.* Вибрані твори. – Л., 1980. – С. 57.
- ²⁹ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. 1. – С. 434-435.
- ³⁰ За спільне джерело цих двох повідомлень говорять однакова дата та «конфесійність» обидвох сюжетів.
- ³¹ *Заходер Б.Н.* Каспийский свод сведений о Восточной Европе. – Москва, 1967. – Т. 2. – С. 146; *Бартольд В.В.* Сочинения. Общие работы по истории Средней Азии. Работы по истории Кавказа и Восточной Европы. – Москва, 1963. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 807, 857.
- ³² Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия. Восточные источники / Составители Т.М.Калинина, И.В.Коновалова, В.Я.Петрухин. – Москва, 2009. – Т. 3. – С. 60.
- 23
- ³³ Там само. – С. 62.
- ³⁴ *Кримський А.* Декотрі русько-слов'янські слова та ймення в арабських істориків і географів IX–X в. // *Шахматов О., Кримський А.* Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників старописьменської українщини XI–XVIII вв. – К., 1924. – С. 7. – II-го рахунку.
- ³⁵ *Демчук М.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К., 1988. – С. 44, 62, 67.
- ³⁶ *Грушевський М.* Історія української літератури. – К., 1994. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 160.
- ³⁷ Там само. – С. 154–156.
- ³⁸ Там само. – С. 111-113.
- ³⁹ Русские былины старой и новой записи / Под ред. М.С.Тихомирова, В.Ф.Миллера. – Москва, 1894. – С. 10.
- ⁴⁰ *Мицько І.* Пліснеськ... – С. 67–68.

- ⁴¹ *Шишић Ф.* Летопис Попа Дукљанина. // Српска Краљевска академја. Посебна издања. – Београд, Загреб, 1928. – Кн. 67. – С. 301, 302, 304, 392, 393, 394, 400, 401.
- ⁴² *Шишић Ф.* Летопис... – С. 308–311, 401–404.
- ⁴³ *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка. – С.-Петербург, 1903. – Т. 3. – Ствп. 21, 22, 147, 148.
- ⁴⁴ *Гура А.В.* Брак и свадьба в славянской народной традиции: Семантика и символика. – Москва, 2012. – С. 645.
- ⁴⁵ *Халанский Н.* Южнославянские сказания о королевиче Марке в связи с произведениями русского былевого эпоса. Сравнительные наблюдения в области героического эпоса южных славян и русского народа // Русский филологический вестник. – Варшава. – 1894. – Т. 31. – №1/2. – С. 365 (162).
- ⁴⁶ *Шейн П.В.* Белорусские народные песни, с отношением к ним обычаев и суеверий. – С.-Петербург, 1874. – С. 102–103; *Халанский Н.* Южнославянские сказания... – С. 365 (162).
- ⁴⁷ *Мицько І.* Свята Ольга в епосі України // Треті «Ольжині читання» Пліснеськ. 31 травня 2008 року. – Л., 2005. – С. 34.
- 24
- ⁴⁸ Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового народу / Упорядкування, передмова і примітки О.І.Дея. – К., 1965. – С. 201–214, 217–218, 250, 289.
- ⁴⁹ *Азбелев С.Н.* Историзм былин и специфика фольклора. – Ленинград, 1982. – С. 230–241. Тут присутня алюзія до коня Олега та помсти Ольги вогнем мешканцям Іскоростня.
- ⁵⁰ *Каган М.Д.* Голубиная книга // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – XVII в. – Ч. 1. – «А» – «З». – С.-Петербург, 1992. – С. 216-219; *Никитина С.Е.* Голубиная книга // Православная энциклопедия. – Москва, 2005. – Т. 11. – С. 717-718.
- ⁵¹ *Каган М.Д.* Беседа Иерусалимская // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – XVII в. – Ч. 1. – А-З. – С.-Петербург 1992. – С. 134-137.
- ⁵² *Грушевський М.* Історія української літератури. – С. 225. Вчений вважав найдавнішим варіант той, де згадується про прийняття білим царем християнства. Див. також с. 232–233, 323.
- ⁵³ Домом Богородиці називалися у ширшому значенні Київ та Київська держава, покровителькою якої Ярослав Мудрий проголосив Матір Божу. У вузькому значенні це – Києво-Печерський монастир (*Абрамович Д.* Києво-Печерський Патерик: Вступ, текст, примітки. – К., 1931. – С. 71) і, можливо, ще раніше – збудована Володимиром Святославовичем Десятинна церква. Міста Руси в алегоричній формі часто називалися домом патрона міського храму (*Хорошев А.* Новгородская Святая София и псковская Святая Троица по летописным данным (из истории местных патрональных культов) // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – К., 1998. – Т. 5. – С. 24). Цікаво, що, за Літописом попа Дуклянина, Будимир був похований у Богородичній церкві міста Дуклі (там, де було підроблено літопис) (*Шишић Ф.* Летопис... – С. 400–401).

⁵⁴ Бессонов Н.А. Калеки переходные. Сборник стихов и исследование. – Москва, 1861. – Ч.1. – Вып.1. – С. 276, 319.

25

⁵⁵ Найдавніший приклад вживання такого епітету стосовно російського правителя виявлений у літературній пам'ятці 1447–1448 рр., де говориться «о великом князе Василии Василиевиче, белом царе всеа Русии» (*Успенский Б.А. Избранные труды.* – Том 1. Семиотика истории. Семиотика культуры. – Москва, 1994. – С. 260, 279-280). Див. ще: *Мочульский В. Историко-литературный анализ Стиха о Голубиной книге.* – Варшава, 1887. – С. 96.

⁵⁶ Български народни песни / Собрани отъ братья Миладиновци, Димитрия и Константина. – Загребъ, 1861. – С.19.

⁵⁷ *Мачинский Д.А. «Дунай» русского фольклора на фоне восточнославянской истории и мифологии // Русский Север. Проблемы этнографии и фольклора.* – Ленинград, 1981. – С.159.

⁵⁸ *Бусыгин А.В. Кто первым проповедал норвежцам и исландцам «Белого Христа»? // Висы дружбы. Сборник статей в честь Татьяны Николаевны Джаксон / Под ред Н.Ю.Гвоздецкой, И.Г.Коноваловой, Е.А.Мельникова, А.В.Подосинова.* – Москва, 2011. – С. 62.

⁵⁹ Там само. – С. 61.

⁶⁰ *Kruse Fr. C.H. Chronicon Nortmannorum, Wariago-Russorum nec non Danorum, Sveorum, Norwegorum.* – Hamburgi, Gothe. – 1851. – P. 189.

⁶¹ *Веселовский А. Опыт по истории развития христианской легенды. I. Откровения Мефодия и германская императорская сага // Журнал Министерства народного просвещения.* – С.-Петербург, 1875. – Апрель. – №178. – С. 122.

⁶² [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Русский_каганат.

⁶³ *Розов Н.Н. Синадальный список сочинений Илариона, русского писателя XI в. // Slavia, časopis pro slovanskou filologii.* – Praha, 1963. – Roč. 22. – Seš. 2. – S. 152, 164, 175.

⁶⁴ Белорусский сборник. – Т. 1 – Вып. 3. Сказки / Собрал Е.Р.Романов – Витебск, 1887 – С. 259-262.

⁶⁵ Там само. – С. 259

26

⁶⁶ *Милетич Л. Старото българско население в Североизточна България.* – София, 1902. – С. 179-180.

⁶⁷ Древняя Русь. – С. 114.

⁶⁸ *Войтович Л. «Баварський географ»: Проблеми ідентифікації слов'янських племен // Треті «Ольжині читання». Пліснеськ 31 травня 2008 року.* – Л., 2009. – С. 4.

⁶⁹ Цей етнонім зберігся в назві села Лудин поблизу Володимира та Людиного кінця Нов'арада, де жили переселенці з цього волинського поселення (*Дуба Ю. Батьківщина.* – С. 401)

⁷⁰ *Zakrzewski St.* Opis grodów i terytorjów z północnej strony Dunaju czyli t. zw. Geograf Bawarski. – Lwów, 1917. – S.62; Лук [излучина реки, залив] // Словарь-справочник «Слова о полку Игореве». – Москва, Ленинград, 1969. – Вып. 3. – С. 68-69.

⁷¹ *Мицько І.* Руси в Тосканії та Ломбардії. – Л., 2015. – С. 1-3.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/34754>.

⁷² Одна билина розповідає про бій Іллі Муромця з донькою, «родом из земли да из Тальянскою» (*Гильфердинг А.* Онежские былины, записанные Александром Федоровичем Гильфердингом летом 1871 года. – С.-Петербург, 1873. – Ствп. 466.). Богатир зізнався, що коли «*был во той земли во Тальянскою, три году служил у короля тальянского, да я жил тогда да й у честной вдовы*» (Там само. – Ствп. 466-467).

⁷³ Вони згадані у двох візантійських придворних хроніках 960-х років: «*Рос, называемые также Дромиты... Название Дромиты было им дано потому, что они бегают быстро. А происходят они от рода франков*» (*Карпозолис А.* Рос-дромиты и проблема похода Олега против Константинополя // *Византийский временник.* – Москва, 1988. – Т. 49. – С. 117. Див. також: *Горский А.А.* Русь «от рода франков» // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики.* – Москва, 2008. – №2. – С. 55-56). Більшість дослідників пов'язує цю згадку із групою варягів, які мали свою операційну базу на косі в гирлі Дніпра. Вона від давньогорецьких часів іменувалася Ахілловим Дромом / Бігом (сучасна Тендерська коса, яка в середньовіччі на-

27

зивалась Рос). – *Карпозолис А.* Рос-дромиты и проблема похода Олега против Константинополя // *Византийский временник.* – Москва, 1988. – Т. 49. – С. 117-118; *Назаренко А.В.* Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. Тексты, перевод, комментарии. – Москва, 1999. – С. 201-202; *Склярченко В.Г.* Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження. – К., 2006. – С. 25-27, 49). За античною традицією, саме тут Ахілл вправлявся у бігові. На мій погляд, рацію мають дослідники, які вбачають у русах-дромітах данців. Їх ще від готських часів вважали у Європі найшвидшим народом (про це йдеться у «Космографії» Равенського Аноніма (кінець VII ст.): «*На берегу Океана находится страна, которая называется Данией. Это страна, как говорят готские философы: упомянутый Аттанарид, Элдевад и Маркомир, – производит самых быстрых людей среди всех народов*» (*Подосинов А.В.* Северо-Восточная Европа в «Космографии» Равеннского анонима // *Восточная Европа в исторической ретроспективе.* К 80-летию В.Т.Пашуто. – Москва, 1999. – С. 236); *Акентьев К.К.* Древнейшие свидетельства появления Рос на византийской исторической сцене // *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма.* – Севастополь, Тюмень, 2010. – Вып. 2. – С. 133.). Тітмар Мерзебургський у 1018 р. говорить про велику кількість у Києві «швидких данів» (*Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon* // *Monumenta Germanicae Historica / Scriptorum Rerum Germanicarum, Nova Series.* – Berolini, 1935. – Т. 9. – P. 53).

⁷⁴ *Диба Ю., Мицько І.* Про видуманий похід... – С. 10-11.

⁷⁵ *Диба Ю.* Батьківщина... – С. 289.

⁷⁶ Про штучне, літературне походження етноніму «словени» див. *Толочко А.* Очерки... – С. 85

⁷⁷ *Диба Ю.* Батьківщина... – С. 401.

⁷⁸ Древняя Русь... – С. 57.

⁷⁹ Корчинський О. Ранньосередньовічне місто на Верхньому Дністрі // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Л., 2008. – Вип. 12. – С. 267–282.

28

⁸⁰ Джаксон Т. AUSTR Í GÖRÐUM: Древнерусские топонимы в древнескандинавских источниках. – Москва, 2001. – С. 54-59.

⁸¹ Насонов А.Н. "Русская земля" и образование территории древнерусского государства. Историко-географическое исследование. – Москва, 1951. – С. 27-44. Певне протиставлення «Руській землі» Галицького та Галицько-Волинського князівств в 1152 та 1202 рр. (Полное собрание... – Т. 2. – Ствп. 455; там само. – Ленинград, 1926-1928. – Т. 1. – Ствп. 417) пов'язано з тим, що ці терени ще наприкінці XI ст. виділились у окремі державні утворення.

⁸² Книш Я. Столичне місто короля Юрія та його спадкоємців // Історія Львова. У трьох томах. – Л., 2006. – Т. 1.– С. 59.

⁸³ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Л., 1990. – С. 97.

⁸⁴ Древняя Русь... – С. 62.

⁸⁵ Богословский Ю. Материалы для истории, статистики и этнографии Новгородской губернии, собранные из описаний приходов и волостей // Новгородский сборник. – Новгород, 1866. – Вып. 5. – С. 222; Уваров Н.В. Вологодчина в русском фольклоре... – Вологда, 2014. – С. 117; Диба Ю. Батьківщина... – С. 349-355.

⁸⁶ Древняя Русь... – С. 47-48, 51, 58 60, 62, 63.

⁸⁷ Там само. – С. 47-48.

⁸⁸ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – Москва, 1982. – С. 342-358. – Мапа, с. 345.

⁸⁹ Там само. – С. 354.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Полное собрание... – Т. 2. – Ствп. 8.

⁹² Полное собрание... – С.-Петербург, 1863. – Т. 9. – С. 9.

⁹³ Черков А. О Белобережье и семи островах, на которых жили, по словам Димешки, руссы разбойники // Журнал Министерства народного просвещения. – С.-Петербург, 1845. – Ч. 47. – Отд. 2. – С. 90-97, 155.

⁹⁴ Там само. – С. 84-88.

29

- ⁹⁵ Михайлов Е. Руси и българи през ранното средновековие до 964 г. – София, 1990. – С. 83-84.
- ⁹⁶ Атанасов Г. Болгаро-хазарская граница и болгаро-хазарская враждебность с конца VII до середины IX века. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kroraina.com/bulgar/bg_ha_atanas/
- ⁹⁷ Диба Ю. Батьківщина... – С. 325-326.
- ⁹⁸ Там само. – С. 326.
- ⁹⁹ Madgearu A. Byzantine Military Organization on the Danube 10th-12th Centuries. – Leiden, Boston, 2013. – P. 141.
- ¹⁰⁰ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край... Материалы и исследования, собранные П.П.Чубинским... – С.-Петербург, 1878. – Т. 2. – С. 308-322 – у казці «Про богатиря Сухобродзенка Йвана і Настасію Прекрасну» фігурує Білий Паляниця зі слугою Гнатом-Булатом; Народные русские сказки А.М.Афанасьева.: В 3 т. – Москва, 1984. – Т. 1. – С. 236-241. – №139 – казка «Иван Сученко и Белый Полянин». У казці «Три царства – мідне, срібне та золоте» є «царь Бел Белянин; у него была жена Настасья золотая коса» (Там само. – С. 189-190).
- ¹⁰¹ Народные русские сказки. – Т. 1. – С. 309-313. – №161 – казка «Иван Царевич и Белый Полянин»; там само. – Москва, 1985. – Т. 3. – С. 356-362. – у казці «Еруслан Лазаревич» фігурують «Данило князь Белый», «Ивашко Белая Паленица».
- ¹⁰² Стоянов В. Хърцоите на Хърс. Проблеми на етимологизацията и митологизацията в хуманистиката // Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д. и. н. Казимир Попконстантинов. – В. Търново, 2014. – С. 198-199.
- ¹⁰³ Стоянов В. Хърцоите... – С. 206-207.
- ¹⁰⁴ Там само. – С. 199-200.
- ¹⁰⁵ Згадка про князя Расате в переданнях с. Кацелового біля Русе, правдоподібно, має літературне походження: «Легенда е свързана с хан ювиги Хръсате – сина на цар Борис Първи (който покръства българите). Когато Хръсате (Владимир) е детронизиран, той идва с приближените си в Беленския край. Заедно с него в нашия край се заселва и боилът Кацел, на името на когото се нарича и нашето село, а населението в този край пък, по името на Хръсате – хърцои». Витанов С. Село Кацелово. Исторически преглед. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mladite.com/index.php?level=6&sub=332>
- 30
- ¹⁰⁶ Там само. – С. 201-205; Калоянов А. Названието на етнографската група хърцои и култа към бог Хърс. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litenet.bg/publish/akaloianov/stb/hyrs.htm>.
- ¹⁰⁷ Толочко А. Очерки... – С. 82-85.
- ¹⁰⁸ Петрашенко В.О. Літописні поляни – міф чи реальність // Археологія. – 1998. – №2. – С. 59.
- ¹⁰⁹ Комар А.В. Что такое «пастырская» культура? // Проблеми на прабългарската история и култура. Доклади от петата международна среща по прабългарска история и археология. Варна. 22-

24.04.2004. – София, 2007. – С. 48.

¹¹⁰ Литвина А., Успенский Ф. Выбор... – С. 11.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Златарски В. История на Първото българско царство. – София, 1927. – Т. 2. – С. 250-257; Иванов И. Кръстителят и отстъпникът. Борис-Михаил и Владимир-Расате между мита и реалноста // Християнство и култура. – София, 2010. – Бр. 5. – С. 81-88.

¹¹³ Гіпотеза згадана торік у болгарській вікіпедійній статті про Владіміра Расате, з посиланням на: Райчев Е. За ловната страст на владетелите във византийската книжнина. За един друг Владимир (Расате) // Черно море между Истока и Запада. VII Понтийски четения. Варна, 10-11 май 2002. – Варна, 2003. – С. 139-146. Тепер цей матеріал з [вікіпедійної статті вилучений](#). – [Електронний ресурс].

¹¹⁴ Диба Ю. Батьківщина... – С. 396.

¹¹⁵ Полное собрание... – Т. 2. – Ствп. 53.

¹¹⁶ Там само. – Ствп. 55.

¹¹⁷ Златарски В. История на българската държава през средните векове. – София, 1927. – Т. I. – Ч. 2. – С. 554.

¹¹⁸ Татищев В.Н. История российская с самых древних времен. – Москва, 1768. – Кн. 1. – Ч. 1. – С. 32.

31

¹¹⁹ Веселовский А.М. Русские и вильтины в саге о Тидрике Бернском // Известия Отделения русского языка и словесности. – С.-Петербург, 1906. – Т. 11. – С. 137-138.

¹²⁰ Там само. – С.355.

¹²³ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bg.wikipedia.org/wiki/Владимир-Расате>

10.09.2015